

Бібліотека громадської організації «Наш Рід»

*«Рід, який не знає свого минулого – не має майбутнього»
(народна мудрість)*

Сьогодні, коли більшість з віруючих українців, включаючи й наш, Великий Рід, шукають відповіді на питання: хто ми, чії ми, куди йдемо - чи не найактуальнішими є питання віри, в якій шукаємо істину буття та правду про минуле наших батьків.

Відомо, що члени нашого Роду належать до різних конфесій Християнства та не завжди за своєю волею. З одного боку, за відсутності іншої можливості (в період СРСР), наші батьки хрестили нас та молились в єдиній, «дозволеній» на той час - руській православній церкві (РПЦ). З другого боку, небачена активність, останньої, після проголошення незалежності України (1991р.) призвела, особливо, на Закарпатті - до втрати значної кількості храмів, які будувались на кошти наших прабатьків. А от як починалось гоніння на церкву, в нашому краї - саме запропоноване до уваги...

Підготовлений матеріал є актуальним ще й тому, що українська нація почала просинатися від летаргічного сну соціалізму й радянщини та хоче не тільки знати правду про духовно-релігійну складову буття наших предків, але й свідомо будувати власну, незалежну, сильну Державу, усвідомлюючи моральні цінності її народу, якими без сумніву є - віра в єдиного Творця, Вдохновителя та Спасителя!

Голова громадської організації «Наш Рід»,
випускник історичного факультету УжДУ - Ю. Ключівський

Ліквідація Греко-Католицької Церкви на Закарпатті у 1945–1949 рр.

(<http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=338>)

Ужгородський кафедральний собор

Насильницька ліквідація Греко-Католицької Церкви на Закарпатті, за висловом дослідника В. Фенича, була проявом державного еклезиоциду (церквознищення). Сталінський тоталітарний режим виступив проти самостійної конфесійної інституції, яка мала власні історичні корені й традиції.

Поштовхом до розгортання репресій стало звернення до Й. Сталіна, підготовлене 18 листопада 1944 р. у Мукачеві православними

ієрархами Мукачівсько-Пряшівської єпархії на чолі з адміністратором єпархії ігуменом Феофаном Сабовим. Група русофільських священників від імені «русского православного народа» просила радянського вождя включити Закарпатську Україну (Карпатську Русь) до складу СРСР у формі Карпаторусської радянської республіки. Лист з'явився як відповідь на спростування глави Мукачівської греко-католицької єпархії єпископа Теодора Ромжі. Священнослужитель заперечував приписувану йому статтю виступу 7 листопада 1944 р. в Ужгороді, в якій він нібито просив Сталіна приєднати Закарпаття до УРСР.

Початок тиску

Звернення та поїздка до Москви православних священників стали визначальними для Мукачівської греко-католицької єпархії у повоєнний час. Після повернення делегації додому розпочався цілеспрямований наступ сталінського режиму на Греко-Католицьку Церкву на Закарпатті. Тиск здійснювався за допомогою

уповноваженого у справах культів при Народній Раді Закарпатської України Петра Лінтура та військової ради 4-го Українського фронту в особі генерала Л. Мехліса та полковника Г. Тюльпанова.

Вже наприкінці 1944 р. почалося адміністративне переслідування ГКЦ та її священнослужителів за відмову єпископа Т. Ромжі, членів капітули та окремих душпастирів підписати «маніфест про возз'єднання» Закарпаття з радянською Україною. Завдяки підтримці червоноармійців православні захопили греко-католицькі парафії на Мармарощині та храми в інших округах Закарпатської України.

Перший робочий план щодо ліквідації ГКЦ на території Закарпатської України радянські органи державної безпеки склали ще на початку 1945 р. – він був частиною загального плану агентурно-оперативних заходів НКВС-НКДБ по лінії греко-католицької церкви, затвердженого наркомом державної безпеки УРСР С. Савченком 8 лютого 1945 р.

Спочатку «возз'єднання» Греко-Католицької Церкви з Православною Церквою на Закарпатті передбачалося проводити паралельно та синхронно з відповідними заходами в Галичині. Однак цей процес був уповільнений і розтягнувся на кілька років аж до 1949 рр., набувши, за висловом В. Фенича, форми «повзучої ліквідації» через кілька факторів: пізніє приєднання краю до СРСР (Закарпатська область у складі УРСР була утворена лише 22 січня 1946 р.), специфіку місцевої етноконфесійної ситуації, відсутність потужного націоналістичного підпілля, сильні позиції єпископа Т. Ромжі, а також концентрацію уваги сталінського режиму на головній мішені своєї репресивної релігійної політики на Західній Україні - УГКЦ.

З 1945 року безперервна пропагандистська кампанія, спрямована на компрометацію Греко-Католицької Церкви на Закарпатті та підготовку ґрунту для її подальшого злиття з Російською православною церквою (РПЦ), здійснювалась за допомогою друкованих засобів масової інформації. Водночас відбувалась націоналізація власності греко-католицьких парафій та передача їх на користь РПЦ. Зокрема, якщо в жовтні 1944 р. у краї налічувалося 88 православних громад і 463 греко-католицьких, то в 2-й пол. 1946 р. – 152 і 399. Загалом в результаті локальної «возз'єднаної» кампанії 1945–1947 рр. було відібрано 73 греко-католицькі храми. Однак, як зазначалося в одному із документів радянських спецслужб, цей рух «не знайшов відповідної підтримки з боку місцевих органів самоуправління і поступово занепадав».

Оголошення поза законом

У 1947 р. розпочався новий наступ радянських органів влади на Греко-Католицьку Церкву, що було, зокрема, пов'язано з початком реєстрації релігійних громад на Закарпатті. Обласна влада ігнорувала заяви греко-католицьких церковних комітетів, що фактично поставило церкву поза радянським законом. Вже в березні 1947 р. православної єпархії був насильно переданий василіанський Свято-Миколаївський монастир на Чернечій горі біля Мукачева, а понад 30 монахів, які відмовилися підписати заяву про перехід у православ'я, були примусово перевезені МДБ в Імстичівський монастир на Іршавщину.

Радянські спецслужби проводили точкові арешти в середовищі греко-католицьких священнослужителів за звинуваченнями у співпраці з угорськими окупантами. У 1945 р. за ґратами опинилися прелат-протоієрей Мукачівської єпархії

Олександр Ільницький, о. Стефан Фенцик, ієромонах Теофан (Іван) Скіба, парохі о. Євген Ортутай, Міклош Монді, о. Рудольф Кабацій. У 2-й пол. 1946 р. за сфальсифікованими звинуваченнями було заарештовано та засуджено до різних термінів ув'язнення 8 греко-католицьких священиків (оо. А. Азарій, Т. Дурневич, М. Микула, І. Міня, І. Рабар, І. Попович, С. Уйгелі, К. Феделеш). У 1947 р. цей список доповнило ще 8 служителів культу (оо. М. Бобик, Ю. Гаджега, В.Іванчо, Ю. Іванчо, І. Кешеля, І. Лелекач, І. Міна, С. Попп). Частина священиків, які почували себе в небезпеці, покинули свої парафії та емігрували за кордон.

У внутрішніх документах вище партійно-державне керівництво республіки, апарати уповноважених рад у справах релігійних культур і РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР не визнавали, що «...в Закарпатській області рух до переходу в православ'я призупинено».

Попри спроби радянської влади ізолювати й залякати єпископа Теодора Ромжу, останній постійно візитував парафії, закликаючи людей у проповідях непорушно зберігати вірність своїй Церкві. До осені 1947 р. владику побував майже у всіх громадах довіреної йому єпархії, а віруючі відповідали йому масовим паломництвом до святих місць. Єпископ не звертав уваги на погрози з боку влади та обороняв свою Церкву від все нових економічних і адміністративних санкцій, покликаючись на конституційні гарантії свободи совісті в СРСР. Завдяки сильному авторитету Т. Ромжі, який зберігав єдність церкви, та незважаючи на прямі погрози духовенству з боку репресивних органів, до 1947 р. жоден із греко-католицьких священиків на Закарпатті не перейшов у православ'я.

Вбивство єпископа Ромжі

Вказівка щодо фізичної ліквідації єпископа Т. Ромжі, за спогадами керівника спецпідрозділу МДБ СРСР «Ф» (диверсія і терор) Павла Судоплатова, походила від першого секретаря ЦК КП(б)У Микити Хрущова, який після отримання відповідної санкції від Сталіна доручив розробити відповідний план міністру державної безпеки УРСР С. Савченку.

27 жовтня 1947 р. за 10 км від Мукачева на бричку з єпископом, що їхав після висвячення церкви у с. Лавки, наїхав автомобіль марки «Студабекер». Внаслідок аварії владику отримав важкі поранення і був відвезений до Мукачівської міської лікарні поштовою машиною, що під'їхала до місця подій. Тут йому відразу зробили успішну операцію. П.Судоплатов у своїх спогадах писав: «напад на Ромжу був підготовлений погано: в результаті автомобільної аварії, організованої Савченко і його людьми, Ромжа був тільки поранений...».

У зв'язку з цим виправити помилку МДБ УРСР доручило Судоплатову, який відразу прилетів до Ужгорода. Йому на допомогу прибули міністр державної безпеки УРСР С. Савченко та начальник

Теодор Ромжа з племінницями
у гуцульському вбранні

токсикологічної лабораторії МДБ УРСР Майрановський. Медсестра Одарка, місцевий агент органів МДБ, яку нещодавно прийняли на роботу у лікарню, ввела смертельну ін'єкцію з отрутою «кураре» від Майрановського в тіло прооперованого Ромжі, внаслідок чого 1 листопада 1947 р. об 00.45 хв. греко-католицький єпископ помер. Офіційна експертиза констатувала офіційну версію смерті владики: вона настала від набряку мозку в результаті ушкоджень під час аварії. 4 листопада 1947 р. його поховали у крипті Ужгородського кафедрального собору.

Вирішальний наступ

Після ліквідації авторитетного і харизматичного єпископа Т. Ромжі шлях до швидкого поглинання Греко-Католицької Церкви був відкритий. Однак влада не поспішала. До планомірних репресивних заходів радянські органи державної безпеки повернулися лише на початку 1948 р. 25 березня 1948 р. був погоджений новий і більш конкретизований варіант плану заходів з ліквідації ГКЦ на Закарпатті.

Уже в квітні 1948 р. були закриті два чоловічі монастирі ордену св. Василя Великого у с. Малий Березний на Великоберезнянщині та в с. Бороняво на Хустщині, виселивши їхніх монахів в Імстичівський монастир на Іршавщині. Цього ж місяця 4 парафії передали Православній Церкві, а в серпні оформили передачу ще 14-ти. До 1 січня 1949 р. кількість храмів, які перейшли у власність від греко-католиків до РПЦ, становила 31. У червні 1948 р. остаточно призупинила функціонування греко-католицька духовна семінарія, яку офіційно закрили ще 26 листопада 1946 р. за рішенням Закарпатського облвиконкому, однак вона продовжувала діяти у підпіллі під виглядом курсів церковного хору.

У червні 1948 р. через Раду у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР та Московський патріархат була проведена операція «заміщення» – головою Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії замість слабодухого і пасивного єпископа Нестора, який не продемонстрував особливих успіхів на місіонерській ниві серед греко-католицького духовенства, призначили архієпископа Львівського і Тернопільського Макарія. Окрім цього, радянські спецслужби визначили кандидатури 15 греко-католицьких священників, «прогресивно налаштованих» щодо РПЦ і готових перейти у православ'я. Число останніх під впливом широкого арсеналу «засобів переконань» з боку органів МДБ стрімко зростало. Зокрема, у серпні 1947 р. таких було вже 37. Однак більшість греко-католицьких священнослужителів були готові до кінця відстоювати свою віру.

На початку 1949 р. сталінський режим перейшов у генеральний наступ проти ГКЦ на Закарпатті. Конфіскація останніх церковних твердинь була поєднана із жорстким тиском на духовенство перейти у православ'я, що супроводжувався репресіями та арештами священнослужителів, прихованими провокаціями спецслужб. 25 січня 1949 р. відповідно до постанови Закарпатського облвиконкому за підтримки органів МДБ та МВС мукачівський Успенський собор передали у відання православного єпископа. Проти ночі 26 січня 1949 р. чекісти арештували настоятеля собору, Мукачівського архідиякона о. Євменія Дулішковича, який опирався передачі храму та категорично відмовлявся перейти у православ'я. Новий «господар» собору архієпископ Макарій відразу возвів у сан протоієрея собору першого конвертита о. Стефана Данієловича.

10 лютого 1949 р. із санкції міністра державної безпеки С. Савченка був заарештований канонік-прелат О. Хіра, у приміщенні якого були знайдені два документи від 30 травня 1947 р. з підписом і печаткою покійного єпископа Т. Ромжі. У документах підтверджувалося, що у випадку відсутності єпископа канонік переймав функції генерального вікарія та ставав його наступником.

16 лютого 1949 р. представники міської влади у супроводі співробітників МДБ захопили Ужгородський кафедральний собор та резиденцію греко-католицької єпархії, передавши їх на підставі рішення Закарпатського облвиконкому від 25 липня 1947 р. у відання РПЦ. Новим настоятелем собору був призначений конвертит о. Іреней Кондратович, який ще 9 лютого написав заяву про перехід у православ'я. Наступного дня до православної громади Ужгорода перейшла й греко-католицька церква на Цегольні.

Ще за два тижні до захоплення єпископської резиденції капітулярний вікарій о. М. Мураній начебто погодився співпрацювати з МДБ, хоча відмовився перейти у православ'я. На прохання чекістів 16 лютого 1949 р. він підписав звернення до греко-католицького духовенства Закарпаття (розіслане 18 лютого), в якому оголосив про ліквідацію єпархіального управління та розпуск капітули. На думку о. Д. Бендаса, о. Мурані не писав згаданого листа, стиль написання якого не відповідав рівню людини з вищою духовною освітою, що звикла готувати ділові документи. Залучення М. Мурані до співпраці з органами МДБ було радше формальним, аніж реальним, що підтверджується його подальшими відносинами з радянською владою. Після категоричної відмови перейти у православ'я 24 червня 1949 р. він був заарештований і відправлений на допити Києва, де у 1951 р. був засуджений до 10 років таборів ГУЛАГу.

Такими чином, органи МДБ за допомогою агентурно-оперативних заходів досягнули фактичного припинення існування Мукачівської греко-католицької єпархії. Їм залишалось лише формально оформити ліквідацію ГКЦ як вияв «волі духовенства та народу». Після «саморозпуску» капітули менш ніж за два місяці різко зросла кількість конвертованих священиків (з 9 до 27) і конфіскованих греко-католицьких храмів (з 44 до 64). У лютому було заарештовано 7 священнослужителів.

5 квітня 1949 р. під «опікою» органів МДБ більшість деканів благочинних округів підготували й ухвалили «Звернення до всечаснішого духовенства і всіх набожних вірних Греко-Католицької Церкви на Закарпатті», в якій зазначалося: «Керівництво греко-католицької церкви на Закарпатті не змогло оцінити всю важливість цього історичного моменту і (...) і намагалося зберегти в нашому народі унію, це насіння незгоди й роздору, спадщину часів нашої неслави і неволі...». 8 квітня воно було затверджене на нараді священиків-активістів, що складалася з колишніх греко-католицьких архідияконів, деканів, настоятелів головних парафій і соборів єпархій – своєрідної закарпатської «ініціативної групи з возз'єднання з православною церквою» (всього 14 підписів).

На думку В. Фенича, оприлюднення цього звернення стало вирішальним у подальшій долі Греко-Католицької Церкви на Закарпатті. Воно суттєво прискорило «возз'єднавчу кампанію», що можна розцінювати як інституційний захід, подібний до тих, що відбулися у Львові (1946), Блажі (1948) чи Пряшеві (1950).

Нарешті, 3 серпня 1949 р. міністр державної безпеки С. Савченко урочисто відрепортував своєму керівництву про завершення операції з остаточної ліквідації ГКЦ на Закарпатті по лінії органів МДБ. За його даними, внаслідок проведених агентурно-оперативних заходів із 372 греко-католицьких церков перейшло до рук РПЦ 355 і було закрито 17, кількість уніатських священників, які конвертувалися у православ'я, становила 116 із 275, у той час як 10 відмовилися від духовного сану, 45 було заарештовано та 8 померло. Таким чином, залишилося не «возз'єднаними» з Православною Церквою 96 священнослужителів, які втратили приходи. 13 з них були особами похилого віку, 11 ще до проведення «возз'єднання» покинули свої приходи і влаштувалися на цивільні роботи, 7 проживали в Імстичівському монастирі, а 65 священників ніде не працювали. У 1950 р. був закритий останній у краї греко-католицький Імстичівський монастир.

За даними о. Д. Бендаса, у липні 1949 р. дали свою згоду на віровідступництво всього 4 греко-католицькі священники, у серпні – стільки ж, у вересні та у грудні – по одному. У 1950 р. цим шляхом пішло ще 8 священників, а 27 червня 1950 р., коли змусили підписати відозву про перехід у православ'я 85-річного о. Володимира Стріпського, перехід греко-католицького духовенства на православ'я повністю припинився, хоча арешти продовжувалися до 1951 р.

За весь радянський період на Закарпатті було заарештовано 124 греко-католицьких священнослужителів (40% складу єпархіального духовенства), з них 28 померло у тюрмах і таборах ГУЛАГу.

На відмінну від Галичини, радянська влада на Закарпатті обійшлася без інсценізації «собору», що було пов'язано із потужним опором возз'єднанню з боку місцевого греко-католицького духовенства. Тому влада обмежилася офіційним оголошенням про ліквідацію унії на Закарпатті під час проведення традиційного свята Успіння Пресвятої Богородиці 28 серпня 1949 р. на Чернечій горі біля Мукачева, яке православний архієпископ Макарій проголосив «торжеством православ'я» у краї. Під час літургії у присутності шановних гостей РПЦ зі Львова та Києва і конвертованих закарпатських священників о. Ірени Кондратович у своїй проповіді сказав, що «... з дня 28 серпня 1949 року на Закарпатській Україні перестала існувати церковна унія закарпатського духовенства з Римом, бо вона була протинародним історичним актом», а архієпископ Макарій підбив підсумки «возз'єднання» Мукачівської греко-католицької єпархії з РПЦ і про історичне значення ліквідації унії. На підставі цих виступів влада офіційно стверджувала, що Ужгородська унія ліквідована, а все Закарпаття перейшло на православ'я під опіку Московського патріархату.

У 1950 р. Мукачівська єпархія продовжувала діяти «у катакомбах», хоча офіційно влада вважала її ліквідованою. Вона налічувала 95 священників у підпіллі, що до 1953 р. найбільш активно діяли на Іршавщині та Виноградівщині.

З подякою до автора - Олександра Пагірі, наукового співробітника
Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору» (м. Львів)

Підготовлено:

Пошуковою групою ГО «Наш Рід», керівник – Ключевський Р.М.